

موسسه نشر قوم عرب

بیت

www.ketab.ir

بنیاد ملی
کتابخانه و اسناد

سرشاسه : کاظمی، بهمن، ۱۳۴۵ -
 عنوان و نام پدیدآور : موسیقی قوم عرب/ پژوهش و تألیف بهمن کاظمی.
 مشخصات نشر : تهران: مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»، ۱۳۹۰.
 مشخصات ظاهری : ۳۰۴ ص: مصور (بخش رنگی)
 شابک : 978-964-232-154-4
 وضعیت فهرست‌نویسی : فیا
 یادداشت : کتابنامه
 موضوع : موسیقی محلی عربی - ایران - خوزستان
 موضوع : موسیقی محلی عربی - ایران
 موضوع : موسیقی محلی ایرانی - خوزستان
 شناسه افزوده : فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»
 رده‌بندی کنگره : ۱۳۹۰ م ۱۵ ک / M۱۸۲۰
 رده‌بندی دیویی : ۷۸۹ / ۹۴۲
 شماره کتابشناسی ملی : ۲۴۹۱۳۹

مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»

موسیقی قوم عرب

پژوهش و تألیف: بهمن کاظمی

صفحه‌آرایی: محمد نجفی‌زاده ◦ طراحی جلد: بهمن کاظمی

ناظر چاپ: محمدحسن فانوس‌چی ◦ نوبت چاپ: اول، سال ۱۳۹۰

شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه ◦ قیمت: ۱۲۰۰۰۰ ریال

لیتوگرافی: فرآیند گویا

چاپ: نشان

شابک: ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۲۳۲ - ۱۵۴ - ۴

ISBN: 978 - 964 - 232 - 154 - 4

کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

مؤسسه: تهران، انتهای خیابان فلسطین جنوبی، خیابان لقمان ادهم، بن‌بست بوذرجمهر، شماره ۲۴، مؤسسه تألیف،

ترجمه و نشر آثار هنری «متن»: تلفن: ۴-۶۶۴۶۸۶۹۲؛ دورنگار: ۶۶۹۵۱۶۶۲، صندوق پستی: ۱۳۱۴۵-۱۳۷۷

پست الکترونیک: art.publishing@yahoo.com

فروشگاه مرکزی: خیابان ولی‌عصر، نرسیده به چهارراه طالقانی، شماره ۱۵۵۰، ساختمان مرکزی فرهنگستان هنر؛

تلفن: ۶۶۴۹۰۹۹۰

فروشگاه اینترنتی: www.matnpublishers.ir

فهرست

۷	درآمد
۱۱	پیش‌گفتار
	بخش اول
۱۷	شرح مباحث نظری پژوهش
۱۷	طرح مسئله
۱۹	مفهوم‌نمایی پژوهش
۲۱	موسیقی
۲۲	هنر و موسیقی قومی
۲۵	موسیقی قومی و فرهنگ فولکلوریک
۲۶	موسیقی قومی و مناسک گذر
۳۰	تقسیم‌بندی کلی موسیقی قومی
۳۱	عوامل مؤثر بر شکل‌گیری موسیقی قومی
۳۴	تأثیر عوامل جغرافیایی بر موسیقی مناطق عرب‌نشین
۳۶	تأثیرگذاری تاریخ و وقایع مربوط به آن بر موسیقی مناطق عرب‌نشین
۴۰	تأثیر تعامل هنری اقوام همجوار بر موسیقی مناطق عرب‌نشین
۴۱	تأثیرپذیری و وام‌گیری از فرهنگ ملی در موسیقی مناطق عرب‌نشین

در آمد

خردمند آگاه، محقق، هنرمند مقام ششم، خواننده و نوازنده توانا دکتر بهمن کاظمی به روزگار دیر و دوری که در کار شناخت آسان و ادیان و مذاهب و عرفان و سیرت و سامان آدمی و آداب، تکروی و همدلی کرده است بی نیاز از رازی است که چون سر دلبران... گفته آید در حدیث دیگران. پس متصل این مجمل را گرچه یافته و گفته است از موسوعه موسیقی سلیم الحلو که دایرةالمعارف متوسطی است تحت عنوان «السلام الموسیقی الغربی مأخوذ عن السلام الموسیقی العربی» را بجوید و از زبان نویسنده یا خواننده این اثر بگوید که: أثبت الباحثون اخیراً أن السلام الموسیقی العربی التي تعد موسیقاه من ارقی موسیقات العالم فی هذا العصر مأخوذ عن السلام الموسیقی العربی ذاته. سلیم الحلو شگفت دارد از گفتار پژوهشگرانی که این قول را میبانه می‌شمرند و تصریح می‌کند که زمره اهل نظر یعنی آنان که به تاریخ موسیقی و تکامل اصوات و مراتب آن در شعوب مختلف توجه دارند و تطور این فن را می‌جویند این حقیقت را به‌روشنی درمی‌یابند و مطلب در نزد ایشان آشکار و ثابت است.

سپس از برخورد و برخورداری افرنجی از عربی می‌گوید که کمیت اصوات در نزد آنها و «یستدل بوضوح ان الموسیقی العربیه بفضل کثرة اصوات سلمها و مقاماتها الکثیره و تراکیب هذه المقامات العجیبه هی اغز رماده و ارقی عنصراً و اقدم زما من الموسیقی الافرنجیبه و ان الموسیقی العربیه کانت و الانزال عالیة اشان راسخه القدم عریقه فی الحضارة بلغت ما بلغته دولة العرب من مجدورقی و ازدهار و مما لاشک فی صحته ان

۴۲	تأثیرهای خویشاوندان قومی آن سوی مرزها بر موسیقی مناطق عرب‌نشین
۴۳	تأثیر ورود اقوام و ملل دیگر بر موسیقی مناطق عرب‌نشین
۴۴	چگونگی تأثیرپذیری از فرهنگ غربی در موسیقی مناطق عرب‌نشین
۵۰	اهداف پژوهش

بخش دوم

۵۵	فصل اول: شرح جامع شناختی مناطق مورد پژوهش
۵۵	مناطق عرب‌نشین ایران
۵۵	ویژگی‌های جغرافیایی، تاریخی، فرهنگی و اجتماعی قوم عرب
۵۷	منشاء قوم عرب
۵۹	ویژگی‌های فرهنگی قوم عرب
۶۱	شرح موسیقی در قوم عرب ساکن در خوزستان
۶۲	تقسیمات موسیقی عرب‌های ساکن در خوزستان
۶۴	هویت بیانی در موسیقی قوم عرب
۶۴	تحلیل و توضیح ضرباهنگ ترانه‌های عربی
۶۶	تحلیل و توضیح ملودی ترانه‌های عرب‌های ساکن در خوزستان
۶۷	سازهای رایج در موسیقی قوم عرب ساکن در خوزستان
۶۹	فصل دوم: موسیقی و نغمه‌های رایج در میان عرب‌های ایران
۶۹	طبقه‌بندی عام موسیقی عربی
۷۳	مقام‌های رایج آوازی در موسیقی عرب خوزستان
۸۸	داستان‌های موسیقایی
۱۲۴	موسیقی آیینی
۱۷۶	موسیقی طنز
۱۸۱	فهرست منابع و مآخذ
۱۸۳	تصاویر

الشرق كان ولايزال مصدر الحضاره والعلوم والفنون التي يعترف منها الغرب الى يومنا هذا.» این گفتار را نگاهدار و از استاد مهدی برکشلی در مقاله فارابی و موسیقی ایرانی این حقایق مسلم قابل رجوع را بخوان: «از ۱۸۴۰ میلادی که کزگارتن برای تهیه مقدمه‌ای بر آغانی ابولفرج اصفهانی به لاتین مطالعاتی راجع به فارابی کرد تاکنون بسیاری از محققین و مستشرقین کتب و رسالات زیادی درباره موسیقی‌شناسان شرقی نوشته‌اند که از آن جمله لاند - کیزوتر - هامرپورگشتال - سالوادر دانیل - کلانزرت - روزنوال - فرمخر - کارادود - ارلانزه و دیگران و اخیراً دانیلو و تران وانکه». بیشتر این مستشرقین پایه و اساس نظریه‌های فارابی و پیروان او را در موسیقی از عقاید یونان می‌دانند، بر این اساس که فیلسوفان شرق به آثار قدیم یونانیان آشنایی داشته و فارابی از مترجمان و شارحان فلسفه یونان بوده است. و در عین حال خود نیز از اندیشه و ذوق در حکمت و موسیقی برخوردار بوده است چند تن از جمله شرق‌شناسان نیز بی‌آنکه رنج تحقیق و تدقیق را بر خود هموار کرده مدعا را اثبات کنند چیزی از شنیده‌ها در قلم آورده و به نوعی دیگر حقیقت را پایمال کرده‌اند. مثلاً ادوارد براون انگلیسی از نکिसا نام می‌برد و از باربد جهرمی را شگر عصر خسرو و قصه مرگ شبذیز را یادآور می‌شود. همچنین از ۳۶۰ خسروانی که برابر ایام سال به وسیله باربد برای بزم‌های روزانه شاه ساخته شده بود نام می‌برد.

مرحوم برکشلی سیاحان و سفیران را نیز کم و بیش در همین حد و قدر ارزیابی می‌کند فارغ از آنکه شهادت کتبی‌ها بر وجود سازها و حضور سازنده‌ها و نوازنده‌ها و حداقل در عصر سامانی گرانمایگانی چون باربد و نکيسا و سرکش و سرکب و در آستانه اسلام حضور معماران ایرانی در حجاز و سواز و نواز آنها که عادتاً تا همین اواخر ادامه داشت. تاریخ غرب و اسلام نام‌هایی چون مسلم بن محرز - ابن مسیح - سائب فائر طویس معروف و از همه ارجمندتر ابراهیم و اسحاق موصلی و شاگرد نامور ایشان زریاب که موسیقی را به اندلس (اسپانیا) برد. حتی پسران موسی بن شاکر خوارزمی که ریاضی‌دان و ترجمان و صنعتگر بودند. رساله‌های ایشان در کتب اهل تحقیق برجای است و سازهایی را که ساخته‌اند و از همه این معانی والاتر نام مقام‌ها و گاه‌ها و گوشه‌ها و نغمه‌ها که هنوز تا ساحل آتلانتیک پرسی است و سنت پارسیان

در بستن داستان‌ها و پرده‌ها و نژاد سازها که بیشتر ایرانی‌اند و با نام ایرانی. ای کاش برادران عرب ما به کرامت اهل اسلام و مشرق‌زمینیان از قومیت‌گرایی افراطی عربی دست و سوسه شیاطین مغرب‌زمین را می‌بستند تا تحقیق همچنان که ارجمندی لسان تازی را به برهان کتاب خدا و رسول هاشمی ابطحی عربی تصدیق می‌کند یافته هر قبیله را بدو واگذاشته و احترام ملل و نحل را در این سوی زمین نگاه می‌داشت و جمله این رنج‌ها، گنج مودت و برادری ما می‌شد تا قدر و قیمت بهمین کاظمی از نکوداشت‌ها و انانیت‌ها نسبت به خیل کم‌مایه که گفتار و آثارشان بی‌پایه است پدید می‌آمد.

محمدعلی معلم دامغانی
رئیس فرهنگستان هنر

پیش‌گفتار

موسیقی قوم عرب که عنوان کتاب حاضر است سومین دستاورد پژوهش‌های جامع میدانی نگارنده در حوزه موسیقی اقوام ایرانی است که طی چهار سال حضور مستمر و مداوم به انجام رسیده است. قلمرو و گستره این پژوهش مکان‌های عمده استقرار اقوام عرب، لر، آذری، کرد، تالش، ترکمن، بلوچ و فارس در کشور پهناور ایران را دربر می‌گیرد.

پیشینه این طرح پژوهشی به بیست سال گذشته (۱۳۶۸) بازمی‌گردد، که پنج سال نخست (با توجه به شرایط سنی نگارنده و توانایی‌های علمی وی) به شناسایی توصیفی و تهیه گزارشی کلی از قابلیت‌های موسیقایی این مناطق اختصاص یافته است. پس از آن نگارنده طی سال‌های ۷۸-۱۳۷۳ با به کارگیری روش‌های علمی رایج در مباحث علوم اجتماعی (جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی) و اتنوموزیکولوژی (شناخت موسیقی اقوام و ملل) همراه با آخرین رهیافت‌های زبان‌شناسی و روان‌شناسی قومی طی طرحی پژوهشی، کشور ایران به عنوان یکی از کشورهای چندی قومیتی و در قالب هشت قوم معرفی کرد. از جمله دستاوردهای پژوهش یادشده انتشار کتاب «هویت ملی در ترانه‌های اقوام ایرانی» به همراه دو نوار کاست بود که در آنجا شرحی کلی از ویژگی‌های موسیقایی اقوام مورد نظر ارائه شد. کتاب پیش‌رو ادامه همان پژوهش است که طی چهار سال حضور میدانی به منظور معرفی جلوه‌های مختلف حضور اجتماعی موسیقی در اقوام ایرانی و تهیه مجموعه‌ای صوتی و تصویری برای آیندگان صورت پذیرفته است.

حاصل این پژوهش گردآوری بیش از هزار ساعت لوح‌های فشرده صوتی و تصویری (CD, DVD) از گونه‌های مختلف موسیقی قومی شامل لالایی، موسیقی کار، موسیقی شادمانی، موسیقی عزا، موسیقی مذهبی و مانند اینها است. کتاب حاضر به

معرفی موسیقی قوم عرب می‌پردازد و ترتیب چاپ و نشر کتاب‌هایی در زمینه موسیقی سایر اقوام منوط به اولویت زمانی حضور نگارنده در هر یک از این مناطق است.

انگیزه‌های نگارنده در اجرای این پژوهش‌ها در دو بخش شخصی و اجتماعی خلاصه می‌شوند. نخست عشق و علاقه شخصی او به هنر موسیقی که باعث شد پیش از آنکه به فراگیری خواندن و نوشتن بپردازد به صورت شفاهی و عملی موسیقی را در حد ظرفیت‌های محیط پیرامون و شرایط سنی‌اش فرا بگیرد. این علاقه تا به امروز ادامه دارد و شوق یادگیری ناشنیده‌هایی از موسیقی ردیف هفت دستگاه و سایر گونه‌های موسیقی اقوام ایرانی وی را بر آن داشته است که مدت‌ها در حوزه جغرافیای فرهنگی ایران یعنی کشورهای کنونی آسیای میانه (آذربایجان، کردستان، ترکمنستان و تاجیکستان) و کشورهای آسیای جنوب شرقی (تمدن‌های هند و چین) به پژوهشی حضور یابد. به بیانی دیگر، همچو مجنون راهی کوه و دشت و صحرا شدن و با هیچ‌کس نشانی زان دلستان ندیدن!

بخش دوم انگیزه‌های نگارنده که حوزه‌ای اجتماعی را شامل می‌شود مرتبط با درک ضرورت گردآوری و تجزیه و تحلیل این جزء از فرهنگ ایران زمین است که از دگرگونی‌ها، تحولات جهان معاصر و پدیده‌هایی نظیر تجدد، جهانی شدن و پیشرفت روزافزون فناوری صنعتی و اطلاعاتی دنیا، غرب تأثیر گرفته است. این پدیده‌ها به‌رغم مزایا و دستاوردهای سودمندان، زیان‌هایی بنیادی نیز برای کشورهای پدیده‌ها را هنوز خود را آماده پذیرایی و میزبانی فرهنگ تجددخواهی نساخته‌اند به همراه دارند که عمده‌ترین آنها محو هویت‌های قومی، محلی و ملی است که عواقب زیانبار فرهنگی جبران‌ناپذیری در پی دارد. از این‌رو تحمل سختی‌ها و زحمات‌های چنین پژوهش‌هایی، چندان ارزنده است که در بیان تمثیلی به ساختن کشتی حضرت نوح شباهت دارد. از این منظر، در واقع طوفانی در راه است و فرهنگ‌هایی که به شناسایی، تجزیه و تحلیل اجزاء و پودمان خود نپرداخته‌اند از گزند و بلایای آن در امان نخواهند بود. بدین ترتیب گردآوری آخرین بازمانده‌های اجزاء فرهنگی این مرز و بوم امکان بررسی علمی و صادقانه نسل‌های آینده را فراهم خواهد ساخت تا با درک پیشینه فرهنگی، هنری و تاریخی‌شان، گزینشی عقلانی را چراغ راه خود قرار دهند.

در این کتاب سعی شده است ضمن شرح و توصیف کاربردهای مختلف موسیقی

مناطق عرب‌نشین ایران، نمونه‌هایی از هر بخش تحلیل محتوا و آوانگاری شود. گستره قلمرو و جامعه آماری پژوهش حاضر دربرگیرنده شهرها و روستاهای تابعه استان خوزستان است.

نگارنده در هر یک از فصل‌های کتاب ضمن شرح و توضیح گونه‌های موجود موسیقی هر منطقه نمونه‌هایی از ملودی‌های اصلی و بنیادی در این مناطق را به خط نت آورده است. لازم به ذکر است که هر یک از گونه‌های موسیقی موجود در این مناطق شامل لالایی، داستان‌های موسیقایی، ترانه‌های عاشقانه، نغمه‌های کار، مقام‌ها و ترانه‌های شادی، مقام‌ها و نغمه‌های عزا و جز اینها - خود می‌توانند به صورت پژوهشی مفصل و در قالب کتاب‌هایی مجزا ارائه شوند. از این رو، در اینجا سعی شده است تا فقط کلیات مربوط به گونه‌های مختلف موسیقی این مناطق معرفی شوند.

خواننده این کتاب به هنگام مطالعه به این نتیجه خواهد رسید که مناطق عرب‌نشین ایران ضمن اشتراک در هویت قومی مشابه بر گونه‌هایی خاص از موسیقی فولکلور تأکید دارند، به گونه‌ای که در برخی مناطق تأکید بر ترانه‌های عاشقانه و غنایی است و در مناطقی دیگر بر موسیقی آیینی و مذهبی تکیه می‌شود. لیکن در مجموع، موسیقی رایج در استان خوزستان شمار زیادی از ترانه‌های عاشقانه روستایی، نغمه‌های علوانیه، ابودیه، داستان‌های موسیقایی و گونه‌هایی از تعزیه زنان و مردان را شامل می‌شود. مردم ساکن در مناطق عرب‌نشین استان خوزستان تحت تأثیر محیط جغرافیایی و آداب و رسوم قبیله‌ای و عشیره‌ای خود مضامین فرهنگی و هنری را از طریق گونه‌های موسیقی عاشقانه، عارفانه، حماسی، حزین، مقام‌های شادی و عزا عرضه می‌کنند.

پژوهش حاضر در شرایطی به انجام رسید که از یک سو شمار زیادی از روایت‌کنندگان و هنرمندان موسیقی اقوام ایرانی طی سال‌های اخیر با دلی لبریز از غم و محنت ناشی از بی‌مهری‌های متولیان دولتی موسیقی دیده از جهان فرو بستند یا در طی این پژوهش به علت ناتوانی‌های ناشی از کهولت سن و شرایط نامناسب اقتصادی در انزوای مظلومانه به انتظار مرگ رهایی‌بخش نشسته بودند. در حین همین پژوهش نیز برخی از آنان که در بستر بیماری بودند هم‌اکنون در بین ما نیستند. از سوی دیگر نگارنده نیز پس از آنکه سال‌های متمادی در داخل و خارج از کشور با هزینه شخصی بهترین و گرامی‌ترین

سال‌های عمر خود را صرف پژوهش در حوزه جغرافیای فرهنگی و سیاسی کشور ایران کرده بود، متأثر از این بی‌مهری‌ها و فقدان درک و ضرورت پرداختن به پژوهش فرهنگی و توسعه همه‌جانبه در کشور چند صباحی را در خارج از کشور به سر برد:

سخن‌دانی و خوشخوانی نمی‌ورزند در شیراز

بیا حافظ که تا خود را به مُلک دیگر اندازیم

سرانجام رشته‌ای که موسیقی و سایر عناصر فرهنگی این مرز و بوم بر گردن هر ایرانی افکند است. سبب گردید تا آغاز دیگری بر این رنج سی ساله رقم بخورد و با وجود تأخیری ده‌ساله، با نشر بخش‌هایی از این گنجینه ملی، نگارنده دین خود را به میهن و آن فرزانه‌گانی که مالیات به وی آموخته‌اند، ادا کند.

این مجموعه حاصل لطف و همدلی فرزانه‌گانی است که بر نگارنده منت نهادند و به طرق مختلف به نشر این مجموعه یاری رساندند. از آن جمله‌اند آقایان مهدی فراهانی (طراح جلد)، سلمان شاهیدفر (مشاوره چاپ)، مرضی محمدعلی (تصحیح متن)، حاج مهدی دعاغله (راهنما و خیره محلی)، صادق توری (مشاوره‌های صداپردازی)، پریسا سلمان‌زاده (تایپ کامپیوتری نت‌ها)، آقای علیرضا اسماعیلی مدیر محترم انتشارات «متن»، استاد عزیززاده (معاونت محترم پژوهشی فرهنگستان هنر) و سرانجام، استاد گرانقدر محمدعلی معلم دامغانی (ریاست محترم فرهنگستان هنر) که همواره با تشویق‌ها و رهنمودهایشان، نگارنده را غرق لطف خود ساخته‌اند. به‌ویژه در پژوهش‌های نظری موسیقی قوم عرب نیز منابع ارزنده‌ای را در اختیار قرار دادند و راهنمایی‌های گرانقدرشان را از نگارنده دریغ نمودند. در اینجا از زحمات این عزیزان قدردانی می‌شود. امید است ساختار طراحی شده این پژوهش بستر مناسبی برای پژوهش‌های دقیق‌تر آیندگان را فراهم نماید.

چو غنچه گرچه فروبستگی است کار جهان

تو همچون باد بهاری گره‌گشا می‌باش

حافظ

بهمن کاظمی

تهران، پاییز ۱۳۹۰